

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2012

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 20.

PFESANI

Vhalani siatari heli nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.

1. Ni SONGO lingedza u vhalu bammbiri lothe. Tolani Thebulu ya Zwi re Ngomu kha siatari li tevhelaho ni swaye nomboro dzo disendekaho kha bugu dze na guda niwaha uno. Vhalani mbudziso idzo ni koneha u nanga dzine na tama u fhindula.

2. Bammbiri heli lo vhumbwa nga Khethekanyo NNA:

KHETHEKANYO YA A: Nganea (35)

KHETHEKANYO YA B: Dirama (35)

KHETHEKANYO YA C: Nganeapfufhi (35)

KHETHEKANYO YA D: Vhurendi (35)

3. Fhindulani MBUDZISO MBILI fhedzi dzi tshi bva kha khethekanyo MBILI dze na nanga kha idzo khethekanyo NNA.

KHETHEKANYO YA A: NGANEA

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha nganea ye na guda.

KHETHEKANYO YA B: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha dirama ye na guda.

KHETHEKANYO YA C: NGANEAPFUFHI

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha nganeapfufhi dze na guda.

KHETHEKANYO YA D: VHURENDI

Fhindulani mbudziso MBILI.

Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.

4. Tevhedzani ndaela dzo niwalwaho mathomoni a khethekanyo iniwe na iniwe nga vhuronwane.
5. Nomborani phindulo dzanu kokotolo sa zwe mbudziso dza nomboriswa zwone kha bammbiri la mbudziso.
6. Thomani khethekanyo INWE NA INWE kha siatari LISWA.
7. Ndangatshifhinga yo anganyiwaho: Shumisani minetse i re henefha kha 60 kha khethekanyo iniwe na iniwe.
8. Nwalani nga vhudele nahone zwi no vhonala.

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: NGANEA			
Fhindulani mbudzo NTHIHI INWE NA INWE.			
NOMBORO YA MBUDZO	LUSHAKA LWA MBUDZO	MARAGA	SIATARI
1. <i>U tshila ndi u vhona</i>	Mbudzo ndapfu	35	5
2. <i>U tshila ndi u vhona</i>	Mbudzo pfufhi	35	5
KHETHEKANYO YA B: DIRAMA			
Fhindulani mbudzo NTHIHI INWE NA INWE.			
3. <i>Findinkodo</i>	Mbudzo ndapfu	35	8
4. <i>Findinkodo</i>	Mbudzo pfufhi	35	8
KHETHEKANYO YA C: NGANEAPFUFHI			
Fhindulani mbudzo NTHIHI INWE NA INWE.			
5. <i>Wo mu nonela</i>	Mbudzo ndapfu	35	11
6. <i>Lwone a lwo ngo vha ita zwi tuku</i>	Mbudzo pfufhi	35	11
KHETHEKANYO YA D: VHURENDI			
Fhindulani mbudzo MBILI DZINWE NA DZINWE.			
7. <i>Mbofholowo na mulalo zwi ngafhi?</i>	Mbudzo pfufhi	17½	14
8. <i>Demokirasi</i>	Mbudzo pfufhi	17½	15
9. <i>Nelson Mandela</i>	Mbudzo pfufhi	17½	17
10. <i>Tshidakwa</i>	Mbudzo pfufhi	17½	19

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Fhindulani MBUDZISO MBILI u bva kha khethekanyo INWE NA INWE.

Itani luswayo kha khethekanyo dze na fhindula dzone.

KHETHEKANYO	MBUDZISO	MBUDZISO DZI TEAHO U FHINDULWA	LUSWAYO ✓
A: Nganea (Mbudziso Ndapfu KANA Pfufhi)	1–2	1	
KANA/NA			
B: Dirama (Mbudziso Ndapfu KANA Pfufhi)	3–4	1	
KANA/NA			
C: Nganeapfufhi (Mbudziso Ndapfu KANA Pfufhi)	5–6	1	
KANA/NA			
D: Vhurendi	7–10	2	
PFESANI: Ivhani na vhubanzi uri no fhindula mbudziso u bva kha khethekanyo MBILI fhedzi.			

KHETHEKANYO YA A: NGANEA***U TSHILA NDI U VHONA* – RN Madadzhe**

Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi (Mbudziso ndapfu KANA pfufhi) kha idzo dzi re afho fhasi dzo disendekaho kha nganea ye na guda.

MBUDZISO 1 (MBUDZISO NDAPFU)

Talutshedzani ndila ye munwali a i shumisa u bvisela khagala kubveledzele kwa vhabvumbedzwa kha bugu ya nganea ye na randelwa yone.

Vhulapfu ha phindulo: Maipfi a u bva kha 250 u ya kha 300.

[35]

KANA**MBUDZISO 2 (MBUDZISO PFUFHI)**

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha nganea ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yeneyo mbudziso.

Mpho o ri u humbula aya mafhungo a kale, a pfa a tshi delwa nga dzangalelo la u toda u lifhedza. Zwauri u dokotela, a zwo ngo vhuya zwa dzhena khae. A nga si tou bukutwa sa tshibudzana phanda ha Maria lini! Maria u do mu vhonele ngafhi arali hu si **u mu vhonele bodeloni?** Vhunga duvha lo vha li Mugivhela, a si khou shuma, o mbo di delwa nga muhumbulo wa u ya u zwima Mashudu, namusi u do mu zwima nthu na fhasi. Ha nga do edela arali a sa athu u wana Mashudu. Hone u do mu zwimela ngafhi ngauri shango ndi lihulu? A nga si tou mu tevhelela hayani ngauri nowa a i tevhelwi mulindini wayo. Fhethu he Mashudu a vha a tshi anzela u twa hone ndi vhengeleni la halwa hanefha kha la Vuvha. Mpho o mbo di delwa nga muhumbulo wa uri ndi khwine a tshi gidimela henengei.

Duvha ilo, wo vha u tshi muthu wa lifha vhengeleni la halwa ili la Vuvha. Vhanna na vhafumakadzi yo vha i tshi tou vha nyavhanyavha. Vhanwe ndi vhane vha khou ditshinela zwithu zwavho ngeno vhanwe vho dzula fhasi. Ho vha hu tshi sokou pfala “hihi-hihihi”, vhutsi ha fola vhu tshi vhonele vhu tshi khou duba hothehothe. Mpho o ri u swika afha fhethu, a mbo di thoma u toda Mashudu. U khou sedza a songo dzhaya. U sedza kha tafula iyi u ya kha ila, u bva luvhondoni ulwu u ya kha luya, u bva kha muthu uyu u ya kha ula, fhedzi zwa di bala uri a vhone Mashudu. Musi a tshi vho toda u nala, matso awe kha ri hashanyana nga fhalala khoneni, henefho ndi hone he a wana Mashudu e ethe. Mpho a mbo di vhanyuludza a tshi ya henengei khae. U swika khae a ho ngo vha na u ima-ima, Mpho o mbo di ri thetshela u zwi pfe henefha kha lutaha; Mashudu a tshi ri kanikani, vha mu dovha henefho fhethu huthihi.

- 2.1 Bulani mishumo ye Mpho na Maria vha vha vha tshi shuma yone afha sibadela tsha Vuvha. (2)
- 2.2 Sumbedzani vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha Mashudu na Maria. (1)
- 2.3 N^eani zwithu ZWIVHILI zwe zwa ita uri Mpho a humbule u d^ilifhedzela kha Mashudu. (2)
- 2.4 Ndi ngani Mpho o d^elwa nga muhumbulo wa u ya u zwima Mashudu ilo d^uvha? (2)
- 2.5 Ndi ngani Mpho a yo t^oda Mashudu vhengeleni la halwa la Vuvha? (1)
- 2.6 Bulani hune Mashudu na Mpho vha fhambana/sa fane hone vhutshiloni havho. N^eani ZWIVHILI fhedzi. (4)
- 2.7 Ndi zwifhio zwitaluli ZWIVHILI zwine zwa t^alusa uri vhengele ili la Vuvha li rengisa halwa? Zwi buleni. (2)
- 2.8 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muriwali a khou t^odou bvisela kha vhathu nga mafhungo a nganea iyi. (2)
- 2.9 Hone tshivhangi tshihulwane tsha vhuswina vhukati ha Mashudu na Mpho ndi tshifhio? (2)
- 2.10 T^alutshedzani makhaulambilu e a bvelela kha Mpho nga murahu ha musi a songo wanala mulandu kha bulayo la Mashudu. (2)
- 2.11 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga uri **Ndi zwone** kana **A si zwone**, ni dovhe ni tikedze phindulo ya^nu.
- 2.11.1 Mpho o vha a tshi shuma vhuongeloni ha Vuvha. (2)
- 2.11.2 Maria o vha a tshi khou litsha mu^thannga wawe Mpho nga nthani ha Nda^iso. (2)
- 2.11.3 Mpho o fhedza o vhingana na Maria. (2)

- 2.12 Kha mutevhe wa mafhungo a tevhelaho inwi nangani mafhungo MAVHILI a sa elani na zwe zwa bvelela kha iyi bugu ya nganea.
- A Mpho o ya u tōda Mashudu hune a wanalesa hone ngei vhengeleni la halwa la Vuvha.
- B Mpho o wana Mashudu a songo dzula e ethe vhengeleni la halwa la Vuvha.
- C Mpho o lwa na Mashudu nnda ha vhengele la halwa la Vuvha.
- D Mpho o vha e dokotela vhuongeloni ha Vuvha. (2)
- 2.13 Ni a tendelana na na muhumbulo wa Mpho wa u ya u zwima Mashudu uri a lwe nae a tshi lifhedza zwe a mu ita? Tikedzani phindulo ya nu. (2)
- 2.14 Zwe zwa bvelela vhukati ha Mpho na Mashudu mudini wa Maria, ni vhona zwi tshi bvelela vhutshiloni? Tikedzani. (2)
- 2.15 Talutshedzani vhudipfi hanu malugana na zwe Mashudu a vhulahiswa zwone nga Dzwaini na Dugudzha. (3)
[35]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 35

KHETHEKANYO YA B: DIRAMA

FINDINKODO – TT Mudau

Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi (Mbudziso ndapfu KANA pfufhi) kha idzo dzi re afho fhasi dzo disendekaho kha dirama ye na guda.

MBUDZISO 3 (MBUDZISO NDAPFU)

Talutshedzani ndila ye munwali a i shumisa u bvisela khagala kubveledzele kwa vhatambi kha bugu ya dirama ye na randelwa yone.

Vhulapfu ha phindulo: Maipfi a u bva kha 250 u ya kha 300.

[35]

KANA

MBUDZISO 4 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha dirama ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yeneyo mbudziso.

Skosana:	Tuwani, ibvani kha shango lashu.
De Wit:	A thi athu u pfa Mudimokirati a tshi amba sa iwe, kani u vho dahisana mafola na CAP?
Skosana:	U vha hanga Mudimokirati a zwo ngo fanela u nnyambadza domu, a thi bere. Mato anga a vhona thungo dzothe. Ndi tshe ndo ima kha lenelia lithihi la uri vhuhulu ni bve ni ri sie na shango lashu.
De Wit:	Rine ro diimisela u fhatela helino shango, hu u tuwa ri nga si tuwe. Ilo ibva khalo minista.
Skosana:	Ndi u fhatela shango ngeno no ri hwesa dzhogo ya muvhuso u kolodaho dzibannga? Ndi u fhatela shango no dzhia tshelede na dzumba kha dolara? Ndi u fhatela shango vhana vhashu vha tshi kha di vha phuli dzanu – vha holu vhugai? Migodi ndi yanu, dzibannga, indastirii, dzibulasi, na dovha hafhu na davhuka kha zwikili na ndivho. Ni a divha zwine ula munna a ita zwone ndi zwifhio?
De Wit:	(<i>Sa a songo pfaho</i>) Hi?

Skosana: Ndi u dzula a tshi ni rabela vhusiku na masiari uri ni sa pfuluwe. Ri divha nga mita yo wetshelaho seli vho Zaire, Britain, Tanzania. Hone ni di ri vhudza zwauri ni khou fhata. U tshinywa hashu madzina ndi u fhata shango? Nthani ha uri ni ri tike tshanu ndi u sasaladza. Tshine ra divha khetshi: Vhoinwi nothe no vheya fhulufhelo lanu kha muthu muthihi, onoyo ni a mu divha. A ri divhi uri divha line a awela kana a godimela Tshiendeulu ni do sala ni khani?

De Wit: A si ngoho heyo.

- 4.1 Aya mafhungo a khou ambwa ngafhi nahone nga tshifhingade? (2)
- 4.2 Bulani madzina a mahoro ane Skosana na De Wit vha vha khao muniwe na muniwe wavho. (2)
- 4.3 Bulani maimo a De Wit kha lihora lawe na kha muvhuso. (2)
- 4.4 Ndi lifhio lihora line la khou vhusa, nahone lo rangwa phanda nga nnyi? (2)
- 4.5 Shango line la khou ambiwa kha aya mafhungo ndi lifhio? (1)
- 4.6 Dubekanyani zwithu ZWIRARU zwine zwa kha di langiwa nga De Wit na lihora lawe. (3)
- 4.7 Bulani ZWIVHILI zwine De Wit na Skosana vha fana khazwo. (2)
- 4.8 Muhumbulo muhulwane wa Skosana kha itshi tshipida tshe na newa ndi ufhio? (2)
- 4.9 Talutshedzani zwithu zwe zwa itisa uri Skosana na Duma vha ye u amba na De Wit. (2)
- 4.10 Talutshedzani masiandaitwa e a bvelela kha Skosana nga murahu ha musi o ya a dalela De Wit e na Duma. (2)
- 4.11 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga uri **Ndi zwone** kana **A si zwone**, ni dovhe ni tikedze phindulo yanu.
 - 4.11.1 Skosana na Duma vha khou toda maafurikanere vha tshi tuwa kha shango lavho. (2)
 - 4.11.2 Muvhuso wa Lihoro la Madimokirati wo shomedza vhathu vhothe nga zwikili zwa u bveledza shango na ndivho. (2)

- 4.12 Fhindulani mbudziso iyi nga u topola mafhungo ane a anana na mafhungo a buguni iyi ya dirama kha mutevhe we na newa afho fhasi. Topolani mafhungo MAVHILI kha ayo o newaho.
- A VCP ndi linwe la mahoro le la vha li tshi khou wanala kha muvhuso wa mbuelano.
- B Minwe ya mita yo hana u pfulutshela Zaire, Britain na Tanzania.
- C Muthumukhulu ndi ene we a divhadza u litsha ha Skosana u vha minista.
- D Lihoro la Lushaka lo tou pandelwa kha muvhuso wo tanganelaho. (2)
- 4.13 Talutshedzani mulaedza une munwali a todou bvisela khagala nga dirama iyi. (2)
- 4.14 Zwi tshi ya nga kuhumbulele kwanu, ni vhona zwiito zwa Skosana kha iyi dirama zwi tshi tanganedzea? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- 4.15 U ya nga kuvhonele kwanu, ni a tendelana na na ndivho ya madalo a Duma na Skosana? Tikedzani. (3)
- 4.16 Ndimani iyi ni a pfela vhutungu De Wit nga zwine a khou itwa nga Duma na Skosana? Tikedzani. (2)
- [35]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 35

KHETHEKANYO YA C: NGANEAPFUFHI

ZWA VHUTSHILO – NA Milubi na LL Mafenya

Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi (Mbudziso ndapfu KANA pfufhi) kha idzo dzi re afho fhasi dzo disendekaho kha nganeapfufhi ye na guda.

MBUDZISO 5 (MBUDZISO NDAPFU)

WO MU NONELA

Talutshedzani ndila ye munwali a i shumisa u bvisela khagala kubveledzele kwa vhaanewa kha nganeapfufhi yo newaho afha.

Vhulapfu ha phindulo: Maipfi a u bva kha 250 u ya kha 300.

[35]

KANA

MBUDZISO 6 (MBUDZISO PFUFHI)

LWONE A LWO NGO VHA ITA ZWITUKU

Vhalani mafhungo a tevhelaho a bvaho kha nganeapfufhi ye na guda uri ni kone u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu do langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho kha yeneyo mbudziso.

“... Nne ndo no zwi humbula nga inwe ndila, ndi vho humbula u i fulela nga zwileithi uri i yelane na heyi ya pulata. Ri do awela khayoyezwi ro no neta nga phosho ya hezwi zwana zwanu. Kani ilo ni a li sanda?”

“Ndi tshi li sandela mini? Arali vha na tshelede zwi nga ndi zwone zwavhudi nga maanda. Na nne ndo vha ndo zwi humbula, ndo tou shavha hone u dzindela.”

“Ai, Matodzi ni tshi dzindela nne? Nne hafhu zwothe ndi tshi ita ndi vha ndi tshi khoyitela inwi. Hone inwi na sa dzindela nne ni do dzindela nnyi? Nne ni songo vhuya na pfa ni tshi tshuwa tshithu. Nahone nda sa itela inwi ndi do itela muwe ufho?” Vho ralo Vho-Khimbisa vha tshi vho fara-fara zwanda zwa Matodzi.

Lufuno nazwino khamusi a vha lu zwifheli vha tshi ri lwo ita bofu. Zwi nga na dzone thalukanyo dzi a tuwa musi lwone lwo dzhia ndangulo. Matodzi naho luvalo lu sa mu tendeli lwo kwanyeledzwa nga u todou takadza havha munna. O tenda u ita kula kushumo. Tenda wawe u tshi pfi a u dini. Hu di nga na zwenezwo mishumo ya hone i tshi itwa ene u do vha a siho na avho vhathu vhane vha do shuma na Vho-Khimbisa ha vha divhi lini. U di tou divha havha Vho-Tshifura vha rianga vhe vha vha vhone vho neaho ndaela ya uri hoku kushumo ku itwe. Naho zwa konda tenda ene a sa do vha ngomu. Wawe a u dini ndi wa hone u ngalangala fhedzi. Vhukuma a zwi dini. U tou tuwa fhedzi zwivhege. A hu na dinani khazwo.

Na ðuvha le a vha ñea phindulo vho tou takala Vho-Khimbisa. Vho sokou ri: “Kha ðo sendela ngeno tsini Maðodzi mufunwa wanga. O dzulesa kule u a ðivha.” O mbo ði sendela ngangoho. Ilo ðuvha vho mu vhandã na ene muñe a pfa vñukuma lufuno lwo mu ðalela lwe a pfa a sa ðisoli na kha hezwi zwe a vha vñudza lini.

- 6.1 Bulani hune aya mafhungo a khou ambiwa hone. (1)
- 6.2 Bulani vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha Vho-Khimbisa na Maðodzi. (1)
- 6.3 ‘*Kushumo*’kune ha pfi Maðodzi a ku ite ndi kwa mini? (2)
- 6.4 Talutshedzani uri ndi ngani Maðodzi a tshi fanela uri uku ‘*kushumo*’ a ku ite. (2)
- 6.5 Bulani mabindu MAVHILI a Vho-Khimbisa. (2)
- 6.6 Ñwalani mutevhe wa madzina MANA a vhathu vhe Vho-Khimbisa vha ita navho uku ‘*kushumo*’nga nñdani ha Vho-Tshikalange. (4)
- 6.7 Vhambedzani hune Vho-Khimbisa na Vho-Tshikalange vha fhambana hone. (2)
- 6.8 Nweledzani muhumbulo muhulwane we wa ita uri Vho-Khimbisa vha humbule u ita uku ‘*kushumo*’kwavho. (2)
- 6.9 Talutshedzani masindaitwa e a wela Vho-Khimbisa nga murahu ha u phetha ‘*kushumo*’kwavho. (2)
- 6.10 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga uri ***Ndi zwone*** kana ***A si zwone***, ni dovhe ni tikedze phindulo yañu.
 - 6.10.1 Vho-Tshikalange vho kunga Vho-Tshavhungwa vha tshi ya u vhulahwa. (2)
 - 6.10.2 Vhana vhe vha vhona mushumo we wa itiwa vho vha vha tshi dzula muvhunduni wa Hamukoki. (2)
 - 6.10.3 Mafhungo a mboni ye ya vñonwa nga vhana vha tshikolo o swikiswa mapholisani nga Vhophirisipala. (2)
- 6.11 Talutshedzani tshiitisi tshe tsha tuñuwedza Maðodzi uri a thuse Vho-Khimbisa kha u ita ‘*kushumo*’ukwu. (2)

- 6.12 Kha mutevhe we na newa, nangani mafhungo MAVHILI ane a anana na mafhungo a iyi nganeapfhifhi.
- A Vho-Tshifura ndi nanga ye ya thusa Vho-Khimbisa kha u ita 'kushumo'.
- B Musi Matodzi a tshi ngalangala a hu na na muthu na muthihi we a vhuya a mu vhona.
- C Muthu we a fa nga u nembeledzwa ndi Vho-Tshavhungwa.
- D Muthu we a ita uri Vho-Khimbisa na khonani dzavho vha farwe nge a vha na vhuambaamba ndi Vho-Tshiovhe. (2)
- 6.13 Nga kuhumbulele kwanu, ni vhona zwe Matodzi a ita zwa u thusa Vho-Khimbisa kha 'kushumo' kwavho zwo tea? Tikedzani. (2)
- 6.14 Nga kuvhonele kwanu, ni vhona zwiito zwa Vho-Khimbisa zwa u ita 'kushumo' ukwu zwi tshi tangananedzea? Ndi ngani ni tshi ralo? (3)
- 6.15 Ni a pfela vhutungu Vho-Tshavhungwa kha zwe vha itwa zwone nga Vho-Khimbisa na khonani dzavho? Tikedzani. (2)
- [35]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 35

KHETHEKANYO YA D: VHURENDI

Kha iyi khethekanyo, mbudziso dzi bva kha zwirendo zwi tevhelaho:

- 'Mbofholowo na mulalo zwi ngafhi?' nga LR Ndlovu
- 'Demokirasi' nga TZ Ramaliba
- 'Nelson Mandela' nga WMR Sigwavhulimu
- 'Tshidakwa' nga T Makhado

Fhindulani mbudziso MBILI u bva kha zwirendo zwiṱwe na zwiṱwe zwe na randelwa. Vhulapfu ha phindulo yaṅu kha mbudziso iṱwe na iṱwe vhu ḁo langwa nga tshivhalo tsha maraga dzo avhelwaho mbudziso yeneyo.

MBUDZISO 7 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzo ḁisendekaho khatsho:

Mbofholowo na mulalo zwi ngafhi? – LR Ndlovu

- 1 Ndi hone ro tshotḁ pfamoni ya mulalo na mbofholowo
- 2 He ra fuda vhaṱwe vha tshi rutshelwa thumbuni dza zwidza
- 3 He ra zhaka vhaṱwe vha tshi milwa nga milomo ya khotho, he ra phuphuzika sa mabofu ri tshi dedengela.
- 4 Ri tshi rwiwa nga phamba na mihala nga mmbwa dza khuluṅoni.
- 5 Mukapi wa tshisima iṱali a si muki watsho
- 6 Vhakapi vha tshisima tsha mbofholowo na mulalo vha sika nga ḁora
- 7 Nge vha milwa nga mavu mafumo e zwandani
- 8 Vhaṱwe vha vhoḁwa zwanda vha kudzwa swiswini
- 9 Hune tshedza tshavho tsha dzhavhulelwa vhugala.
- 10 Milambwana na mahovhohovho a malofha
- 11 Maṱanza a hushulwaho nga mulomo wa khotho
- 12 Khuwa na phosho nga vhatshili
- 13 Ndi zwone zwiga zwa ṅodzi ya ḁotshi-ḁotshi,
- 14 Zwi rangelaho vhufhelo phanda
- 15 Ndi hone ro kavha mirunzini ya mbofholowo
- 16 Bunga ri ḁo dzhenavho liṱihi
- 17 Mivhala na mitupo zwa unga na magabelo a lwanzhe,
- 18 Musadzi ndi ḁo vhingavho mutshena sa lwanzhe
- 19 Kha khuluṅoni nda wanavho muḁo.

- 7.1 Kha ndima ya 4 hu na zwithu zwo ḍiswaho nga mbofholowo. Bulani ZWINA. (4)
- 7.2 Topolani mutaladzi une wa wanala kha ndima ya 2 une wa amba uri vhathu vho vha vha tshi vhulahwa vho fara zwihali. (1)
- 7.3 Itshi tshirendo tshi khou amba nga mini? (1)
- 7.4 Bulani lushaka lwa itshi tshirendo. (1)
- 7.5 Talutshedzani vhuḍipfi ha murendi kha itshi tshirendo. (1½)
- 7.6 N̄eani t̄halutshedzo ya mutaladzi wa 6. (2)
- 7.7 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga u ri *Ndi zwone* kana *A si zwone* ni dovhe ni tikedze phindulo yaṇu:
- 7.7.1 Vhalwelambofholowo vho vha vha tshi lwa naho vhaiwe vha tshi khou vhulahwa. (2)
- 7.7.2 Mbofholowo yo ḍisa uri vhathu vha si malelane. (2)
- 7.8 Kha ndima ya 2 hu na murero we murendi a u shumisa. Topolani uyo murero ni dovhe ni talutshedze zwine murendi a t̄oda u bvisela khagala ngawo. (3)
[17½]

KANA

MBUDZISO 8 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzo ḍisendekaho khatsho:

Demokirasi – TZ Ramaliba

- 1 Iwe demokirasi
- 2 Wo ḍisa mulalo kha vhatshena na kha maindia
- 3 Wa ḍisa pfiriri kha Vhavenda
- 4 Nge vha si u ḍivhe.
- 5 Vhe iwe u wa u hulisa vhana na vhasadzi
- 6 Khotsi a shanduka n̄wana
- 7 Hone zwi songo fanela.
- 8 Iwe u muvhuya kha vhoṭhe
- 9 Vha tou sa u ḍivha.

- 10 Iwe demokirasi
 11 Vhanzhi ngoho a vha u di
 12 Nge vha u edanyisa sa munna na musadzi
 13 Musadzi a vha munna.
 14 Ayo ndi mazwifhi magagagaga.
 15 Munna hu uri u do di dzula e munna
 16 Musadzi a dzula e musadzi.
- 17 Iwe demokirasi
 18 Tsinde li di dzula li tsinde
 19 Tavhi la di dzula li tavhi
 20 Tsinde a li tikiwi nga tavhi
 21 Tavhi li bva tsindeni
 22 Musadzi na riwana ndi matavhi
 23 Zwiliwa matavhini zwi bva kha tsinde
 24 Tsinde ndi lone tshisima tsha zwiliwa
 25 Demokirasi ndi u ita zwo fanelaho u itwa nga muthu.
- 26 Demokirasi a si u ita zwine muthu a funa nga tshifhinga tshine a funa
 27 Pfanelo ya muñwe i wanala ntha ha ya muñwe
 28 Muñwe na muñwe u na pfanelo dzawe
 29 Henefho hune a vha hone
 30 Khosi i do dzula i khosi
 31 Khotsi na ene u do dzula e khotsi
 32 Musadzi a dzula e musadzi
 33 Musadzi na ene a vha musadzi
 34 Khotsi u tea u dzula e kha ndinganyelo.

- 8.1 Neani thalutshedzo ya ipfi 'demokirasi'. (2)
- 8.2 Bulani vhathu vhe vha diselwa mulalo nga demokirasi. (2)
- 8.3 Topolani mutaladzi une wa sumbedza uri munna ha tshe na maanda a u vhusa mutani, u vho tou vhuswa. (1)
- 8.4 Ndi vha fhio vhane vha pfi vho no wana khuliso nga mulandu wa yone demokirasi? Bulanai VHAVHILI. (2)
- 8.5 Talutshedzani thero ya itshi tshirendo. (1½)
- 8.6 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga u ri **Ndi zwone** kana **A si zwone**, ni dovhe ni tikedze phindulo yañu:
- 8.6.1 Muthu muñwe na muñwe u tea u wana thonifho. (2)
- 8.6.2 Vhana, vhasadzi na vhanna vha tea u vha vha kha vhuimo vhu no edana. (2)

- 8.7 Sumbedzani he murendi a shumisa ndungekanyo ya ipfi, ni dovhe ni bule ipfi la hone. (2)
- 8.8 Nani thalutshedzo ya mutaladzi wa 23. (1)
- 8.9 Talutshedzani vhudipfi ha murendi kha itshi tshirendo. (2)
[17½]

KANA

MBUDZISO 9 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Nelson Mandela – WMR Sigwavhulimu

- 1 Duvha le la kovhela u tshi li vhona
- 2 Ndi duvha line la khou bva u tshi li vhona
- 3 A hu na mutodzi we wa rothisa,
- 4 Iwe Nelson Mandela tshithavhelo tsha ngozwi ntswu.
- 5 A hu na mukosi we wa tavha,
- 6 Musi u tshi khadwa sa tshikono,
- 7 U tshi tsela dindini li si na vhudifhinduleli,
- 8 Wa dzula vhudzulavhafu minwaha ya 27.
- 9 Sa dzhogo yo dzumbiwaho mupfudzeni,
- 10 Wo dzumbiwa dzhele minwaha minzhi,
- 11 Wa vhibvela dzhele na lufuno,
- 12 Uri u vhe murangaphanda wa vharangaphanda.
- 13 Ri fhululedza ngozwi yo u bebaho,
- 14 Ngozwi ya mashudu mahulu,
- 15 Ye khaywa nwa vhutungu na vuhali,
- 16 Wa nanga u fela vhanzhi vho nyadziwaho.
- 17 Duvha le wa kanda nda,
- 18 Mato au o kombodwa nga duvha,
- 19 Sa mato a lutshetshe luvhisi
- 20 A tshi tangana na duvha lwa u thoma.
- 21 Milenzhe yau ya tetemela u kanda mavu
- 22 A shango le wa bebwa wa hulela khalo,
- 23 Shango le vhomakhulu wau vha newa
- 24 Nga Musiki-wa-vhothe uri li vhe ifa lavho.

- 25 Ri u neani rine ro rano,
26 Rine tsiwana dzo tangulwaho
27 Rine vha u tenda wone mutsho
28 Tshashu a ri na nga nda ha u ri a u ri tshileli.
- 29 Wo funza vhatsikeledzi na vhathubi vhau,
30 Uri naho mbilu yo tsikwa a wo ngo xedza tshiseo,
31 Tshiseo tshi serekenyaho makole matswu
32 O tibaho fulufhelo la ngozwintswu.
- 33 Ndi a wana ngafhi maipfi a ndunzhe-ndunzhe
34 Ane ngao nda vhumba Mandela a sa fi
35 Mandela wa tshifhatuwo tshitete
36 Ngeno mbilu yo hwala yo inga.
- 37 Ri fhululedza ri a renda
38 Vhutali na nungo dzau
39 Dze wa newa nga Mudzimu
40 Uri u vhofholole vhathu vhawe vhuthubwani.

- 9.1 Bulani minwaha ye Vho-Nelson Mandela vha i fhedza vhe dzhele/khothoni. (1)
- 9.2 Bulani lushaka lwa itshi tshi tshirendo. (1)
- 9.3 Kha ndima ya 2 hu na he murendi a shumisa ndovhololo. Topolani yeneyo ndovhololo ya ipfi ni dovhe ni sumbedze uri ndi ngani o i shumisa. (3)
- 9.4 Ndi mini tshe Vho-Nelson Mandela vha funza vhathu vhe vha vha vha tshi khou vha tambudza? (2)
- 9.5 Nweledzani mulaedza muhulwane une wa wanala kha itshi tshirendo. (1½)
- 9.6 Topolani figara ya muambo yo shumiswaho kha ndima ya 19 ni dovhe ni nee na thalutshedzo yayo tshirendoni itshi. (2)
- 9.7 Neani thalutshedzo ya mitaladzi ya 23–24. (2)
- 9.8 Fhindulani mbudziso i tevhelaho nga u ri *Ndi zwone* kana *A si zwone*, ni dovhe ni tikedze phindulo yaṅu:

Vho-Nelson Mandela vho newa vhutali ha u thusa vharema kha u vha vhofholola tshengeloni ye vha vha vhe khayoy. (2)
- 9.9 Ni a pfela vhutungu Vho-Nelson Mandela kha zwe vha tangana nazwo vhutshiloni havho? Tikedzani. (3)

[17½]

KANA

MBUDZISO 10 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Tshidakwa – T Makhado

- 1 Vhutshilo hau vhu nga ha luthwethwe vhulimboni
- 2 Naho wa sindwa mutulini wa mavhele
- 3 Vhutshilo hau a vhu nga guvhuwi
- 4 Nge mathada a u dela sa zwitshele zwa muumba.
- 5 Ngavhe u vhe khundavhalai i shayaho mudengu
- 6 Ha nga u konana na dziphombwe u lusa ndaka
- 7 Nayo dzau wo dzi rea nga tshikwekwe
- 8 Wanga tsilu li bulaho zwothe zwa mbiluni.
- 9 Ngavhe u sa newi tuvhu
- 10 Nge wa hangwa vhotoma hau
- 11 U sa tsha elelwa zwa mathupho
- 12 Vhunga nyambo dzau hu zwiombo ngomani.
- 13 Ngavhe mulomo wau u tshi ambela mbevhevhe
- 14 U lwelwa vha tsikuni na vhashai
- 15 U nga magungwa a vhashai o nwela kotho
- 16 Ngeno vaphulusi vha tshi tshimbila nga thongathusedzi.
- 17 Iwe tshidakwa u vusaho vhotoma
- 18 U nga ndau i vhombaho ya phanzhe
- 19 Vhunga thamu na tole zwi tshi iledza vhotala
- 20 Nge muvhuso wau wa tshimbila nga thongatserekanyo
- 21 Vhutshilo hau ndi khangala khanganyise
- 22 Nge khangala ya ruda matso
- 23 Vuluvulu lo fa nga vhuhwavho.

- 10.1 Bulani uri tshirendo itshi tshi khou amba nga mini. (2)
- 10.2 Topoani mitaladzi MIVHILI ine ya khou sumbedza uri tshidakwa naho wa tshi itela zwothe zwivhuya a tshi shanduki. (2)
- 10.3 Bulani figara ya muambo yo shumiswaho kha mutaldzi wa 15. (1)
- 10.4 Topolani mitaladzi ine ya sumbedza uri tshidakwa a tsho ngo tea u newa halwa ngauri tshi a hangwa vhusiwana. (2)

- 10.5 Neani muhumbulo muhulwane une wa wanala kha itshi tshirendo. (1½)
- 10.6 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga u *ri Ndi zwone* kana *A si zwone*, ni dovhe ni tikedze phindulo yaṅu.
- 10.6.1 Tshidakwa a tshi na tshidzumbe kha vhutshilo hatsho. (2)
- 10.6.2 Vhutshilo ha tshidakwa vhu dzula vhu khomboni. (2)
- 10.7 Neani ṭhalutshedzo ya mutaladzi wa 18. (2)
- 10.8 Ni a tendelana na na muhumbulo wa murendi kha zwine a ri tshidakwa tshi a ita zwone? Tikedzani. (3)
[17½]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA D: 35
MARAGAGUṬE: 70